

ונקדשותי...

הכוון חינוכי-רוחני להוראת סוגיות צניעות
ובינו לבינה במסכת סנהדרין

עורך: יונה גודמן

ריבוי נשים והיחס לפלגש

- סנהדרין כא, ע"א -

הרב ישראל סמט | רב הגרעין התורני בלוד,
ראש תכנית 'ראשית' במדרשה לנשים, אונ' בר-אילן

לא ירבה לו נשים אלא שמנה עשרה, רבי יהודה אומר מרבה הוא לו
ובלבד שלא יהו מסירות את לבו, ר' שמעון אומר אפילו אחת ומסירה
את לבו הרי זה לא ישאנה. אם כן למה נאמר לא ירבה לו נשים?
דאפילו כאביגיל.

מאי נשים ומאי פלגשים? אמר רב יהודה אמר רב: נשים בכתובה
ובקידושין, פלגשים בלא כתובה ובלא קידושין.

רקע

בטרם נכנס לעומק הסוגיה, נקדים ונציג כמה עובדות פשוטות, כרקע לדין:

1. בעולם המערבי אין אפשרות חוקית לשאת שתי נשים. בעדות אשכנז התקבל כבר בימים קדומים חרם המיוחס לרבנו גרשום מאור הגולה, שאוסר על נשיאת שתי נשים. עם זאת, בארצות המזרח אפשר היה שלאיש תהיינה כמה נשים, ומשפחות כאלה התקיימו במציאות.²¹
2. החוק במדינת ישראל אוסר ריבוי נשים.²²
3. בשנת תש"י אסרה הרבנות הראשית את ריבוי הנשים.²³

21. להרחבה בנושא הפן ההיסטורי, ראה בספרו של אברהם גרוסמן 'חסידות ומורדות', הוצ' מרכז זלמן שז"ר לתולדות ישראל, ירושלים תשס"א, פרק ד: מונוגמיה, פוליגמיה וייבום (עמ' 118-173).

22. ראה: חוק העונשין, סימן ח, ריבוי נישואין, he.wikisource.org/wiki

23. ראה: ורהפטיג ז', תקנות הרבנות הראשית, בתוך: הרבנות הראשית לישראל, שבעים שנה לייסודה, הוצ' היכל שלמה, תשס"ב, 85-131 (ר' תקנות תש"י, סעיף 3): www.daat.ac.il/daat/ ezrachut/harabanut2a

דין תורה

נשוב כעת לעיין בתורה. מדין תורה, רשאי אדם לשאת יותר מאישה אחת. הסוגיה בסנהדרין (כב, ע"א) דורשת מהמילה 'לו' שבפסוק "ולא ירבה לו נשים" (דברים יז, יז): "למעוטי הדיטות". היינו: למלך אסור להרבות "לו" נשים, אך להדיוט מותר. לעומת זאת, על כהן גדול נאסר לשאת שתי נשים: "וכפר בעדו ובעד ביתו" (ויקרא טז, ו) - ולא בעד שני בתים" (יומא יג, ע"א). אם הוא נשוי לשתי נשים, יהיה עליו לגרש אחת מהן כדי שיוכל לעבוד ביום כיפור במקדש (רמב"ם, הל' כלי המקדש ה, י).

עיון בפסוקי התורה מעורר את השאלה כיצד רואה התורה את ריבוי הנשים? אם טוב הוא, מפני מה אסרו אותו עדות אשכנז ואחר כך הרבנות הראשית? אם רע הוא, מפני מה התירה אותו התורה מלכתחילה?

נקודה למחשבה ולדיון:

מדוע אסרו דווקא על מלך להרבות נשים? התורה מנמקת זאת בחשש שיסירו את לבו מה'. האם חשש זה קיים רק במלך ולא בהדיוט? כדי להשיב על שאלה זו צריך לבחון למה גרמו נשות שלמה. נדמה כי מהן נלמד כי אכן חשש זה גדול יותר ביחס למלך.

נעיין במחלוקת בירושלמי, מסכת סנהדרין פרק ב, הלכה ו:

"לא ירבה לו נשים" וכתוב [מלכים א יא, א] "והמלך שלמה אהב נשים נכריות". ר' שמעון בן יוחי אמר: אהב ממש לזנות. חנגיה בן אחי ר' יהושע אומר: על שם [דברים ז, ג] "לא תתחתן בהם". ר' יוסי אומר: למושכן לדברי תורה ולקרבת תחת כנפי השכינה. ר' ליעזר אומר: על שם [נחמיה יג, כו] "גם אותו החטיאו הנשים הנכריות".

נוכח דין התורה, שמתיר לכאורה ריבוי נשים, ומצב דורנו שבו הדבר אסור גם לדעת הרבנים, חוזרות ועולות במשנה תוקף השאלות שהצבנו לעיל. נציע כאן מספר צורות התייחסות לשאלות אלו.

א. התורה התירה ריבוי נשים, כי כך הוא הטבע האנושי

יש הטוענים כי הגנים הגבריים מכוונים את הגבר להשתדל ולהפיץ את זרעו ככל הניתן. האינטרס הבסיסי של הגבר הוא למצוא אישה שממנה יעמיד צאצאים. אחרי שהרתה לו, הוא מתפנה למצוא אישה נוספת. לעומת זאת, אישה יכולה להיכנס להריון רק פעם אחת בזמן אחד, והאינטרס הבסיסי שלה הוא למצוא גבר שיעזור לה להתמודד עם ההיריון ועם הטיפול בילד, כלומר גבר שיהא נאמן לה.

אחת התוצאות החיוביות של ריבוי נשים היא אפשרות גדולה יותר לפרות ולרבות. דווקא בעם ישראל, שסבל כל כך מגזרות ומרדיפות, ראוי היה לכאורה להתיר לשאת יותר מאישה אחת.²⁴

אם כך, אפשר לטעון שדיני התורה מתאימים לטבע האדם הבראשיתי. אמנם מסיבות תרבותיות וכלכליות אין בתרבות שלנו נישואין ליותר מאישה אחת, אך הדין המקורי אפשר זאת.

ב. התורה התירה ריבוי נשים מסיבות פוליטיות

ריבוי נשים היה הצורה הרגילה בה התנהלה חצר מלכות. לשיטת רמב"ם (הל' מלכים ג, ב) למשל, על אף שפילגש נאסרה להדיוט היא הותרה למלך. משפחתו של מלך היא חלק מהמערך המדיני-פוליטי שלו. לא כך הוא אצל הדיוט. על כן הותר למלך להרבות נשים, אך לא להדיוט.²⁵

ג. התורה התירה ריבוי נשים מסיבות כלכליות

בימים קדמונים האישה בדרך כלל לא פרנסה את עצמה, והאיש היה מחויב במזונות אשתו. בעולם כזה, אישה לא נשואה הייתה עלולה לרעוב ללחם, פשוטו כמשמעו. זו הייתה סיבה מספקת להתיר נישואין עם כמה נשים. בעל אמצעים כלכליים היה מסוגל לפרנס נשים שולול הוא לא היה מי שיפרנסן.²⁶ "רבא אמר: נושא אדם כמה נשים על אשתו; והוא, דאית ליה למיזיינינהי

24. מעין זה כתב הרב יעקב עמדין בשו"ת 'שאלת יעבץ' ח"ב סי' טו. לדעתו, ראוי היה להתיר ליהודי לשאת שתי נשים, ובאיסור יש משום "בחוקותיהם לא תלכו".

25. בשולי הדברים נציין, כי יש מקום לשאול האם באמת אין דמיון בין משפחת מלכות לכל משפחה אחרת. השוואה כזו משמשת בתחילת מגילת אסתר להסביר את ההיגיון (אם יש כזה) שבעצת ממוכן.

26. בדרך זו אפשר להסביר גם נישואין של קטינות, ואת מוסד האמה העבריינה.

[=שיש ביכולתו לפרנסה]" (יבמות סה, ע"א).²⁷ ראייה לתפיסה זו אפשר להביא גם מהתוספתא בכתובות (פרק ה, משנה א): "מעשה בר' טרפון שקידש שלש מאות נשים להאכילן בתרומה שהיו שני בצרות".

אמנם זה מקרה מיוחד, אך אנו רואים שנישואין היו דרך נשית להתפרנס. מכאן ניתן להסביר שזה היה אילוץ שהוא נחלת העבר ונבע מנסיבות טכניות, אך בימינו הגענו למצב הראוי, של זוגיות עמוקה בין שניים בלבד, הנאמנים זה לזו בכל המובנים.

ד. בין חומר לרוח

הסיבות העיקריות להיתר נישואין לשתי נשים הן חומריות: ריבוי, פרנסה וכיו"ב. אך כשהדיון עובר לפן האנושי, קשה יותר (אם כי לא בלתי אפשרי; השווה לנישואי מלך) להסביר את היתרון בנישואין ליותר מאשה אחת. התורה אמרה: "ודבק באשתו". דבקות האיש באישה אינה רק בצד הגופני, אלא גם בצד הנפשי (כדברי רמב"ן, בראשית ב, כד).

ייתכן שזו הסיבה שסמוך לסוגיה שעוסקת בריבוי נשים מופיעות אגדות ש עוסקות בקושי שבגירושין, באשת נעורים,²⁸ בקצרה: במיוחדות של אישה לבעלה ושל איש לאשתו (סנהדרין כב, ע"א-ע"ב).²⁹

ה. האמנם רואה התורה בעין יפה נישואין לשתי נשים?

מן התורה ניתן לדייק שאכן אין דעתה נוחה מנישואין ליותר מאישה אחת.

- בפסוקים מכונות שתי נשים הנשואות לאיש אחד בשם 'צרות'. שם זה משקף את המצב הבעייתי בנישואין אלה.
- הראיה הבולטת מצויה בפרשת כי תצא, בה לאחר דין אשת תואר נדון עניין הנישואין לשתי נשים והדין הנובע מכך שאחת אהובה ואחת שנואה, וכן עניין בן סורר ומורה. העלאת נושא הנישואין לשתי נשים בהקשר זה עשויה ללמד על הסתייגות התורה מנישואין כאלה.³⁰

27. כך פסק ר"ף ביבמות, שם, וכן רמב"ם, הלכות אישות יד, ג.

28. הערת עורך: להרחבה ראו מאמרו של הרב עזריאל אריאל בחוברת זו.

29. פעמים רבות האגדות משלימות את התמונה ומספקות רקע לסוגיה ההלכתית. ראו ספרו של הרב ד"ר יהודה ברנדס 'אגדה למעשה', הוצ' בית מורשה והסוכנות היהודית, בפרק המבוא, עמ' 11-13.

30. שיחות הרצ"ז צ"ל לפרשת כי תצא, 'חרם על נשיאת שתי נשים'.

- נדיר למצוא בפסוקי המקרא הדיוט שאינו מלך, שיש לו שתי נשים בלא סיבה מיוחדת כדוגמת עקרות. אף חז"ל הסתייגו במקומות רבים מנישואין לשתי נשים.³¹

זאת ועוד: הסוגיה ביחס לריבוי נשות המלך (סנהדרין כא, ע"א-ע"ב) מציינת שלדוד היו ארבע מאות ילדים בני 'יפת תואר', ואף תמר הייתה בת 'יפת תואר'. אם התורה מתייחסת בביקורת לנישואין ל'יפת תואר', מסתבר שהסוגיה רומזת לביקורת על דוד בגלל ריבוי נשותיו והתוצאות שנבעו מכך.³² לפי פרשנות זו, נישואי דוד ל'אשת יפת תואר' הובילה לריבוי נשים, ולמות בנו, אולי בדומה לבן סורר.

1. מאז ועד היום

בעקבות הסעיף הקודם, ניתן לטעון שאמנם מסיבות שונות התורה התירה בעבר נישואין לשתי נשים, אך אין היא רואה זאת בעין יפה. במובן זה, חרם רבנו גרשום אינו כניעה לתרבות זרה וכיו"ב, אלא להיפך, מימוש הדרך שהתורה מכוונת אליה, או התקדמות בכיוון זה.³³ תפיסה זו עולה, למשל, גם ממאמרו של הראי"ה זצ"ל 'חזון הצמחונות והשלום', המלמד כי מצוות התורה נועדו לקדם שלב אחר שלב את האנושות כולה.

2. פילגש

נסיים בסוגיה המורכבת של פילגש. הסוגיה של היחס לפילגשים בעבר ובהווה מורכבת ודורשת שיקול דעת חינוכי. נפרוס את הדברים לטובת הר"מ ויהא עליו להחליט מה וכיצד להעלות בפני התלמידים בכיתה.

31. מקורות: הרב ראובן מרגליות, עוללות, סי' ו (ניתן למצוא באתר Hebrewbooks). הקראים וכת מדבר יהודה סברו שיש איסור תורה בנישואין עם שתי נשים. ראה על כך מאמרו של אחי הרב אלחנן סמט, 'ואשה אל אחותה לא תקח לצרר לגלות ערותה עליה בחייה', בתוך ספרו 'עיונים בפרשת השבוע' סדרה שניה, פרשת אחרי מות-קדושים.

32. **הערת עורך:** להרחבה ראו ראיון עם מו"ר הרב חיים דרוקמן שליט"א בחוברת זו.

33. כך ראה זאת הרב צבי יהודה קוק זצ"ל, בשיחה הנ"ל.

הסוגיה (סנהדרין כא, ע"א) מגדירה את ההבדל בין אישה לפילגש:
 מאי נשים ומאי פלגשים? אמר רב יהודה אמר רב: נשים - בכתובה
 ובקידושין, פלגשים - בלא כתובה ובלא קידושין.

הפילגש היא אפוא אישה שחיה עם איש ללא מסגרת חוקית מחייבת.
 המונחים "ללא קידושין" ו"ללא כתובה" משלימים: "ללא קידושין" פירושו
 שהאישה יכולה לעזוב את האיש שלה ללא גט. "ללא כתובה" פירושו שהוא
 יכול לעזוב אותה מבלי שיצטרך לתת לה את דמי כתובתה.
 צורה זו של חיים דומה במידה מסוימת למה שקורה כיום בקרב זוגות
 שחיים ביחד ללא נישואין. ההתחייבות של בני הזוג היא זה לזו, ואיננה כוללת
 מחויבות חברתית או חוקית אחרת.
 הדבר מאפשר התנסות זוגית ללא מחויבות, ואפשרות להחלפת בני זוג בלא
 צורך בגירושין.
 רמב"ם (הלכות אישות פ"א ה"ד) פסק כי הפילגשות, קשר ללא מחויבות,
 הייתה חוקית רק קודם מתן תורה:

*קודם מתן תורה היה אדם פוגע אישה בשוק. אם רצה הוא והיא
 נותן לה שכרה ובוועל אותה על אם הדרך והולך לו, וזו היא הנקראת
 קדשה. משנתנה התורה נאסרה הקדשה שנאמר [דברים כ"ג] "לא
 תהיה קדשה מבנות ישראל", לפיכך כל הבועל אישה לשם זנות
 בלא קידושין לוקה מן התורה מפני שבעל קדשה.*

מכאן שקשר בין איש לאישה ללא מחויבות היה אפשרי קודם מתן תורה, אך נאסר
 לאחריה. רק אצל מלך הותרה הפילגש (רמב"ם, הלכות מלכים, פ"ג ה"ב). ברם,
 לדעת ראב"ד (הלכות אישות שם, וכן לדעת מספר ראשונים), פילגש מותרת:

*אין קדשה אלא מזומנת והיא המופקרת לכל אדם. אבל המייחדת
 עצמה לאיש אחד אין בה לא מלקות ולא איסור לאו והיא הפילגש
 הכתובה [...]. מ"מ אין איסור לאו אלא במזומנת עצמה לכל אדם.*

כלומר: כאשר אישה מיוחדת לאיש אחד, הם מותרים לחיות ביחד. רק מי שמפקירה עצמה ליותר מאיש אחד יש בה איסור קדשה.

כידוע, התקבל בפוסקים ובעם ישראל עמדתו של רמב"ם (ראה שו"ע אבן העזר, סי' כו).³⁴ פסק זה הוא שעיצב את דמותה של המשפחה היהודית, לפחות במאות השנים האחרונות.

קיומה של פילגשות יכולה להביא בנקל למצב של ריבוי נשים. גם אם יש לאדם אישה לה הוא נשוי כדת משה וישראל, היתר של פילגש היה מביא למצב בו אין מניעה לחיות במקביל עם עוד אישה אחת או כמה נשים נוספות מבלי ליטול אחריות מלאה על הנישואין. יתר על כן: אילו הותרה הפילגשות, יכול היה אדם לחיות עם אישה בלא נישואין כלל.

העלאת הנושא לדיון מאפשרת להשוות את צורת הנישואין על פי ההלכה המקובלת בימינו לעומת המקובל בקרב רבים שאינם נאמנים לתורת ישראל. נציין מספר נקודות המבהירות את עוצמתה של תורת ישראל בעניין זה:

1. מחויבות

זוגיות ארוכת טווח דורשת מחויבות והשקעת מאמץ; מחויבות לבן הזוג והשקעה מתמדת בקשר. קשר זוגי שאין בו מחויבות יהיה קשר חסר. כל אחד מאתנו (ודאי ילדים) זקוק לתחושה של ביטחון. תחושה כזו נוצרת אצל זוגות שיש להם מחויבות הדדית.

³⁴ הערה לר"מ: פוסק אחד בדורות האחרונים התנגד לפסיקה זו, ורצה להתיר פילגש. עי' בשאלת יעבץ' ח"ב סי' טו, שהוזכר לעיל. מידי כמה שנים נכתב מאמר על ידי חוקר זה או אחר שמנסה להעלות שוב את דברי השאלת יעבץ' לדיון. ראו למשל מאמרו של פרופ' צבי זוהר בתוך 'אקדמות', הוצ' בית מורשה ירושלים, גליון יז, ובתגובות על מאמר זה שם.

הערת עורך: קיימת כאן דילמה רוחנית-חינוכית. יש שיירתעו מלציין בפני תלמידיהם כי קיימת עמדה הלכתית יחידאית המתירה פילגש, וכי יש חוקרים אקדמיים המציעים לאמצה. מה עוד, שרוב התלמידים לא חשופים לעמדת הרב יעקב עמדין בשו"ת יעבץ' או לאמאריהם של אותם חוקרים. לפיכך נראה כי אין צורך לפגוע בתמימותם של התלמידים או לערער את תפיסתם הטבעית בדבר קדושת התא המשפחתי. מאידך, בעולמנו הפתוח חלק מהתלמידים ייפגשו בעתיד עם טענות כאלו, ומוטב אולי שייפגשו עמן כבר בכיתה. בדיון בכיתה יסבירו להם, בין השאר, את אופן השתלשלות ההלכה בישראל ואת העובדה שחוקר אינו יכול לנקוט עמדה הלכתית יחידאית שנדרחתה על ידי שאר הפוסקים ועל ידי עם ישראל, ולהחליט שיש לאמצה. זאת ועוד. לצערנו, המציאות של זוגות דתיים שחיים ביחד לפני חתונה קיימת, אף כי בשוליים. על כן ייתכן שיש מי שיבכר לקיים דיון בנושא זה בבית הספר, עוד טרם יפגשו התלמידים לראשונה ב"הוראת היתר" זו בגיל מבוגר יותר, עת רחוקים הם מהר"מ שיכול לסייע להם בהתמודדות עם טעויות אלו.

בשולי הדברים נציין כי דילמה זו, והמתח בין הרצון לטפח תמימות וקדושה לעומת הרצון להכין את התלמידים באופן ישיר להתמודדויות עם החיים "בחוץ" אינה ייחודית לנושא שלנו, וקיימת בעוד תחומים רבים.

יש לכך השלכה אף על ילדים. ילד שגדל במשפחה בה לשני בני הזוג ברור שהם ממשיכים לקיים את משפחתם יחדיו, חווה את חייו ממקום בטוח יותר. מבחינתו, השמים והארץ עומדים על מקומם בלא להתמוטט. לעומת זאת, ילד שחווה חוסר ביטחון משפחתי, היקום שבו הוא חי, וממילא ביטחונו העצמי, עלולים להתערער.

2. חופש

צורת חיים של פילגשות מכילה מרכיב של חופש. אדם מרגיש כי מוטב לו (וודאי בגיל צעיר) שלא להשתעבד למערכת ארוכת טווח. אך יש כאן אשליה. האמנם חופש כזה רק מיטיב עם האדם? שמא הוא יוצר תחושה של חוסר מסגרת לחיים וממילא של ייאוש? לפעמים צריך האדם "חופש מן החופש". סופם של חיים על פי חופש מוחלט שהם עלולים לפגוע בזוגיות עצמה.

3. התנסות

הטענה כי בני זוג רוצים "להתנסות" מועלית פעמים רבות כנגד צורת הנישואין הדתית. במסגרת של פילגשות ניתן לכאורה להתנסות בחיים זוגיים, ולבדוק את התאמתם של בני הזוג זה לזו. אמנם יש בטענה זו צד של אמת, אך החסרונות בה רבים:

- 'בדיקת התאמה' שיש בה גם חיים משותפים איננה אמינה. קשר שבו עצמו אין די מחויבות אינו יכול לשמש מדד אמתי לקשר עתידי שתהיה בו מחויבות (קיימת תופעה לא שולית של זוגות שחיו שנים רבות ביחד, ונפרדים תקופה קצרה לאחר שנישאו בפועל).
- הקלות שבה ניתן להיכנס לקשר ולצאת ממנו עלולה גם היא לגרום להעדר בחינה מספקת של התאמה עוד לפני הכניסה לחיים המשותפים.
- חיים משותפים יוצרים קשר ארוך טווח שסימומו יוצר בכל מקרה משבר הדומה בעוצמתו לגירושין.
- החיים המשותפים יוצרים מעין 'הטבעה' על בני הזוג, המשפיעה על קשרים עתידיים.

4. קדושה

תפיסת הקשר הזוגי כקשר שיש בו ממד של קדושה, בבחינת "שכינה ביניהם", מחייבת בנייה של קשר מתוך התכוננות והתכוונות לחיים משותפים ולמשמעותם. כלשון רמב"ם (הל' אישות א, א):

קודם מתן תורה היה אדם פוגע אשה בשוק אם רצה הוא והיא לישא אותה מכניסה לביתו ובועלה בינו לבין עצמו ותהיה לו לאשה. כיון שנתנה תורה נצטוו ישראל שאם ירצה האיש לישא אשה יקנה אותה תחלה בפני עדים ואחר כך תהיה לו לאשה שנאמר [דברים כ"ב] "כי יקח איש אשה ובא אליה".

לדעת רמב"ם, הדרך היחידה לחיות עם אישה היא באמצעות קידושין. על המעשה הזה אנו מברכים: "מקדש עמו ישראל על ידי חופה וקידושין". אין המעשה נעשה באופן סתמי, אלא מתוך שאיפה לקדושה, מתוך כובד ראש והבנה שלמה של משמעות הקידושין.